

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора соціологічних наук, професора

Лобанової Алли Степанівни

на дисертаційну роботу **Балійчука Владислава Анатолійовича**

на тему: **«Феномен солідаризму: проактивні стратегії і практики в контексті українського суспільства»**,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

за спеціальністю 054 – Соціологія

1. Актуальність теми дисертації, зв'язок з науковими програмами, темами. Сучасне суспільство функціонує в умовах високої невизначеності, соціальних ризиків і кризових трансформацій, які потребують нових механізмів забезпечення соціальної згуртованості та колективної взаємодії. За таких обставин феномен солідаризму набуває особливого значення як важливий ресурс підтримки суспільної стійкості, самоорганізації та консолідації. Водночас солідарність у сучасному світі дедалі частіше реалізується не лише як реакція на кризові події, а як проактивна практика, спрямована на попередження ризиків, підтримку соціальних зв'язків і формування нових моделей суспільної взаємодії. Особливої актуальності проблема солідаризму набуває в українському суспільстві в умовах тривалої російсько-української війни, коли мобілізація внутрішніх соціальних ресурсів, розвиток горизонтальних зв'язків, волонтерських і мережевих практик стають важливими чинниками суспільної стійкості. У цих умовах солідаризм постає не лише як морально-ціннісний феномен, а як практичний механізм соціальної мобілізації та відтворення соціального порядку.

Актуальність теми посилюється також недостатньою розробленістю теоретико-методологічних підходів до аналізу сучасних проактивних, мережевих і гібридних форм солідаризації. Це зумовлює необхідність комплексного соціологічного осмислення солідаризму як динамічного феномену сучасного українського суспільства, що реалізується через різноманітні стратегії та практики соціальної взаємодії.

Тема дисертації відповідає плану науково-дослідних робіт кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, в межах наукових тем: «Українське суспільство в умовах цифрової трансформації: виклики, тенденції, можливості»

(№ держреєстрації 0122U001290), «Особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні: теоретико-методологічний, політико-інституційний та політико-комунікаційний виміри» (№ держреєстрації 0122U001332), «Держава й інститути громадянського суспільства: нові реалії взаємодії, фактори партнерства та перспективи розвитку в Україні» (виконується з 2025 р.), а також Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024 р.; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. №392/2020; Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. Тема дисертації затверджена Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (пр. № 4 від 01.12.2022 р.).

2. Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження. Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження забезпечуються чітко вибудованою логікою наукового пошуку, узгодженістю мети, завдань, об'єкта, предмета та висновків дослідження.

Структура дисертації є логічною, цілісною та внутрішньо узгодженою, що забезпечує послідовне розкриття теми дослідження відповідно до поставленої мети та завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено ступінь наукової розробленості проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні та методичні засади дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ присвячено теоретико-методологічному осмисленню феномену солідаризму. У ньому здійснено реконструкцію змістового поля поняття солідарності/солідаризму в соціологічному дискурсі, проаналізовано класичні та сучасні теоретичні підходи до дослідження соціальної інтеграції, а також обґрунтовано трансформацію солідаризму від інституційно-нормативної моделі до мережевих, процесуальних і гібридних форм соціальної взаємодії.

У *другому розділі* розглянуто агентність солідаризму в умовах мережевої цифрової соціальності, зокрема проаналізовано роль цифрових платформ, соціальних мереж і комунікативних практик у процесах формування та

відтворення солідарності; визначено значення символічних і афективних механізмів мобілізації, а також показано вплив цифрової інфраструктури на координацію колективних дій у кризових умовах.

Третій розділ присвячено аналізу гібридизації форм солідаризму в сучасному українському суспільстві в умовах повномасштабної війни. У ньому розкрито особливості горизонтальної самоорганізації, цифрової координації та мережевої мобілізації громадян, проаналізовано символічно-перформативні механізми солідаризації, а також представлено результати емпіричного дослідження, що підтверджують значущість цифрових платформ і повсякденних практик взаємодопомоги у підтриманні суспільної єдності.

У *висновках* узагальнено основні результати дослідження, сформульовано теоретичні положення та практичні висновки щодо трансформації солідаризму в умовах цифровізації та війни, а також окреслено перспективи подальших соціологічних досліджень цієї проблематики.

Завдяки вирішенню поставлених завдань, автор здійснив комплексний теоретико-методологічний та емпіричний аналіз трансформації солідаризму і обґрунтував механізми його функціонування в умовах цифрової соціальності та сучасних практик солідаризації в українському суспільстві.

Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням загальнонаукових і спеціально-соціологічних підходів, опорою на актуальні концепції мережевого суспільства, агентності, медіадискурсу, гібридизації соціальних практик, опрацюванням достатньої кількості вітчизняних та зарубіжних наукових джерел (168). Здобувач продемонстрував належний рівень теоретичного узагальнення та коректне застосування методологічного інструментарію для аналізу проактивних стратегій і практик солідаризму.

Наукові положення та висновки дисертації є достатньо аргументованими, ґрунтуються на аналізі сучасних соціальних процесів, пов'язаних із трансформаціями українського суспільства в умовах війни, цифровізації та кризової перебудови соціального порядку, а також характеризуються логічністю, послідовністю та внутрішньою узгодженістю. Теоретичну основу дослідження становлять класичні та сучасні соціологічні концепції солідарності, соціальної інтеграції, мережевої взаємодії та комунікативної дії, зокрема підходи Е. Дюркгейма, Ф. Тьонніса, Ю. Габермаса, П. Бурдьє, Е. Гідденса, Н. Лумана та акторно-мережева теорія. Важливою перевагою роботи є поєднання теоретичного аналізу з емпіричним дослідженням, що забезпечило належну верифікацію основних положень дисертації. Емпіричну базу становлять контент-аналіз Telegram-каналів,

глибинні інтерв'ю з волонтерами та громадськими активістами, а також загальнонаціональне телефонне опитування населення України методом САТІ (N = 1009). Застосування класичних і сучасних соціологічних підходів і різнорівневої емпіричної бази дозволило автору обґрунтовано інтерпретувати специфіку сучасних форм солідаризму як мережево-гібридного механізму соціальної координації в умовах війни та цифровізації. Отримані результати характеризуються належним рівнем наукової достовірності, мають теоретичну цінність і практичне значення для подальших досліджень процесів соціальної інтеграції та громадянської мобілізації в українському суспільстві.

3. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному соціологічному переосмисленні феномену солідаризму в умовах мережевої цифрової соціальності, а також у розкритті проактивної соціальної агентності як ключового механізму формування нових практик спільноті та відтворення соціального порядку. Здобувачем запропоновано сучасне бачення солідаризму як реляційного феномену, що формується у процесі взаємодії різнорівневих акторів у мережевому соціальному просторі.

До найбільш вагомих результатів, що характеризують наукову новизну дисертації, слід віднести обґрунтування інтегрованого теоретичного підходу до аналізу солідаризму, в межах якого він розглядається не лише як нормативна чи ціннісна категорія, а як динамічна конфігурація мережевих взаємодій і проактивних практик. Важливим науковим здобутком є також концептуалізація понять «мережева солідарність» і «проактивність» у реляційному та мережево-агентнісному вимірі, що дозволило поглибити розуміння механізмів ініціювання солідарних практик та формування нових моделей координації соціальної взаємодії.

Наукову цінність має розроблена автором аналітична модель відтворення солідаризму в умовах мережевої соціальності, яка інтегрує інфраструктурний, агентнісний та символічно-комунікативний рівні аналізу. Такий підхід дав змогу комплексно дослідити роль цифрових платформ, волонтерських практик, медіадискурсу та символічних форм взаємодії у процесах солідаризації сучасного українського суспільства.

У дисертації також удосконалено теоретичні підходи до аналізу трансформації форм солідаризації через обґрунтування переходу від інституційно-ієрархічних моделей до мережевих, плинних і гібридних форм взаємодії. Перспективним є й авторське трактування волонтерства як простору різних рівнів агентності — від реактивної участі до проактивного створення нових спільнот і практик взаємодії.

Подальшого розвитку у роботі набули положення щодо ролі медійного дискурсу у формуванні наративів солідарності, значення гібридних спільнот у забезпеченні стійкості мережевої взаємодії, а також розуміння символічних і перформативних практик як механізмів підтримання колективної ідентичності та легітимації практик спільноті в умовах сучасних суспільних трансформацій.

4. Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у можливості їх застосування в науковій, освітній та управлінській сферах. Сформульовані теоретичні положення, висновки й рекомендації можуть стати підґрунтям для подальших соціологічних досліджень проблем соціальної солідарності і мережевої соціальності в умовах кризових процесів і воєнних викликів. Отримані результати доцільно використовувати й в освітньому процесі закладів вищої освіти, зокрема у викладанні дисциплін і курсів, пов'язаних із дослідженням соціальних процесів, громадянського суспільства, комунікацій та цифрового суспільства. Корисними є результати дослідження для діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема у процесі розроблення програм підтримки громадянської активності, волонтерських ініціатив і розвитку горизонтальних форм взаємодії в територіальних громадах.

5. Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях є достатньою та відповідає встановленим вимогам. Основні наукові положення, результати та висновки дисертаційного дослідження належним чином апробовано й відображено у 7 наукових публікаціях, зокрема у 4 статтях у наукових фахових виданнях України, та 3 тезах доповідей на наукових конференціях. Опубліковані праці належним чином демонструють послідовність наукового пошуку здобувача, логічність викладу ним основних наукових ідей та їх відповідність темі дисертації, що свідчить про достатній рівень висвітлення результатів дослідження у науковій літературі.

6. Академічна доброчесність у дисертаційному дослідженні забезпечена на належному рівні. Автором коректно використано наукові джерела, правильно оформлено бібліографічні посилання та дотримано вимог щодо цитування праць українських і зарубіжних науковців. Зміст дисертації та опублікованих праць засвідчує відсутність ознак академічного плагіату, самоплагіату чи неправомірних запозичень. Представлені у роботі наукові результати мають самостійний характер, ґрунтуються на авторському аналізі та вирізняються достатнім рівнем обґрунтованості й достовірності.

Під час виконання дослідження здобувачем також дотримано етичних принципів наукової діяльності, зокрема щодо опрацювання, інтерпретації та

представлення емпіричних матеріалів. Проведений аналіз дисертаційної роботи дає підстави констатувати відповідність дослідження сучасним вимогам академічної доброчесності та наукової етики.

7. Дискусійні положення та зауваження до тексту дисертації. Подане дисертаційне дослідження є комплексним, змістовним і має вагоме теоретичне та практичне значення, однак окремі його положення викликають наукову дискусію або потребують уточнення й подальшого обґрунтування.

1. Одним з положень новизни дисертаційного дослідження є авторське обґрунтування інтегрованого теоретичного підходу до розуміння солідаризму як реляційного феномена конфігурації мережевих взаємодій гетерогенних актантів, що формується внаслідок проактивної агентності (с.28). Здобувач включає до кола «актанто-агентів» не лише соціальні суб'єкти, але й неантропоморфні елементи (цифрові платформи, технологічні інфраструктури тощо) як рівнозначних учасників формування солідарних практик. У зв'язку з цим залишається відкритим питання щодо меж застосування акторно-мережевої оптики в аналізі солідаризму, який у класичній соціологічній традиції переважно інтерпретується як феномен людської соціальної інтеграції, що ґрунтується на ціннісно-нормативних підставах.

2. У першому розділі дисертації як взаємозамінні застосовуються терміни «солідаризм» і «солідарність» (с. 32-39, 42, 46 і т.д.), тоді як у другому розділі розглядаються гібридні процеси солідаризації (с. 102–103). Водночас у соціологічній традиції зазначені поняття мають різні аналітичні рівні: «солідаризм» переважно постає як теоретико-концептуальна або ідейна рамка осмислення соціальної інтеграції; «солідарність» — як емпірично фіксований стан або процес соціальної згуртованості; «солідаризація» — як процесуальна категорія, що описує становлення, відтворення та інституціоналізацію солідарних зв'язків і практик.

У цьому контексті у висновках до першого розділу також спостерігається концептуальна близькість між трактуванням «солідарності» як динамічного процесу взаємної інтеграції, що формується у взаємодії людей, технологій та емоцій і постійно відтворюється у практиках спільноти (с. 93), та змістом поняття «солідаризація», що акцентує процесуальний вимір становлення соціальної згуртованості. У зв'язку з цим потребує додаткового уточнення концептуальна логіка використання зазначених термінів у межах дослідження, а також їх чітке розмежування або обґрунтування взаємозв'язку в авторській теоретико-методологічній моделі, з визначенням того, чи розглядаються вони як окремі аналітичні рівні, чи як взаємопов'язані етапи єдиного процесу.

3. У дисертації солідарність переважно інтерпретується як позитивний механізм інтеграції та взаємопідтримки, є акцент на солідарність-переконавання, солідарність-видимість (с.171). Однак дискусійним залишається питання щодо можливості існування ексклюзивних або «закритих» форм солідарності, які можуть формуватися на основі протиставлення «своїх» і «чужих». У цьому аспекті теоретичний аналіз міг би бути посилений зверненням до *концепцій мімікрійної, конфліктної або негативної солідарності*.

4. Здобувач продуктивно використовує концепції економіки уваги Г.Франкла (с.97-98) та сингуляризації А.Реквіца (с.99-100) для пояснення мережевих механізмів солідаризації. Разом із тим недостатньо уваги приділено питанню нерівного доступу до цифрових ресурсів і різного рівня включеності соціальних груп у цифрову комунікацію. Більш детальний аналіз цифрової нерівності дозволив би поглибити розуміння того, яким чином соціально-економічні, вікові чи територіальні відмінності впливають на можливості участі у практиках цифрової солідарності.

5. Проведене емпіричне дослідження відзначається значним обсягом та використанням змішаної методології (контент-аналіз Telegram-каналів, глибинні інтерв'ю та загальнонаціональне опитування), результати якого представлено у розділах 2 і 3. Отримана здобувачем ґрунтовна емпірична база забезпечила повноцінний аналіз цифрових практик солідарності. Водночас певної дискусійності набуває інтерпретація ролі соціальних платформ як провідних механізмів солідаризації, з огляду на зафіксовану амбівалентність довіри до цифрових джерел інформації та наявність значної частки респондентів із ситуативним або критичним ставленням до онлайн-комунікації. У цьому контексті потребує додаткового уточнення, якою мірою отримані емпіричні дані дозволяють говорити про домінування цифрових платформ у процесах формування солідарних практик, а якою — про їхню контекстуально зумовлену та нерівномірну дію.

6. Деякого уточнення потребує також положення щодо цифрових платформ як актантів колективної дії, оскільки в межах поданого емпіричного матеріалу недостатньо чітко розмежовано їх інструментальну функцію як каналів комунікації та потенційно активну роль у координації соціальних взаємодій. Виявлені емпіричні особливості (зокрема рівень недовіри до онлайн-джерел і нерівномірний мотиваційний вплив соціальних мереж — таблиця 3.8, с.188) актуалізують потребу більш чіткого обґрунтування меж їх агентності.

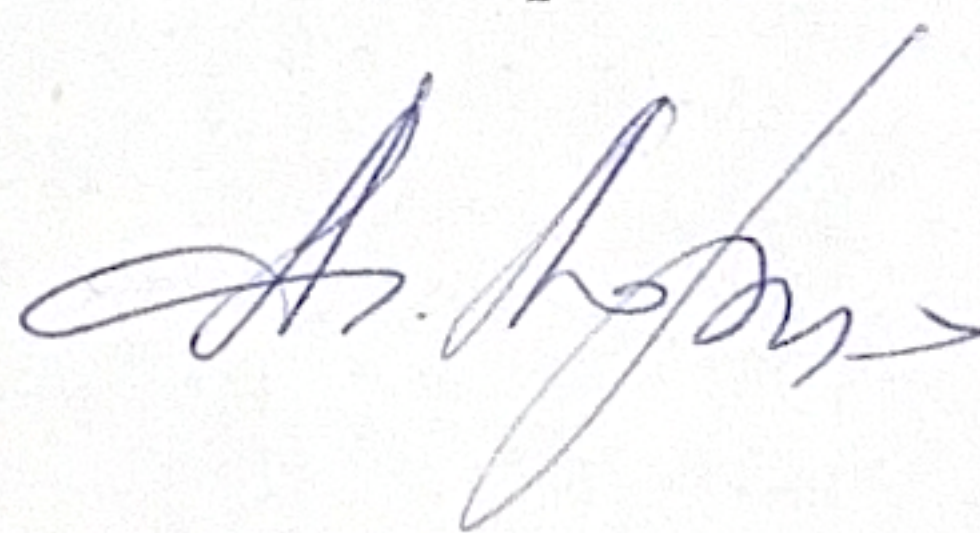
7. Окремого дискусійного уточнення потребує узагальнення щодо вікових відмінностей у мотивації до участі у спільних діях, оскільки наведені результати демонструють певні тенденції, однак потребують обережності в інтерпретації як усталеної моделі «вікової стратифікації мережевої солідаризації», з огляду на фрагментарність та контекстуальну варіативність зафіксованих відмінностей.

Зазначені зауваження мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, яке є завершеною науковою працею, виконаною на належному теоретико-методологічному рівні та має істотне значення для розвитку соціології комунікацій, соціології соціальних процесів, соціології громадянського суспільства, соціології цифрового суспільства.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження В.А.Балійчука на тему: «Феномен солідаризму: проактивні стратегії і практики в контексті українського суспільства» є завершеною і самостійною науковою працею, яка відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), а також вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р. (зі змінами), а її автор – Балійчук Владислав Анатолійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 «Соціологія».

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Криворізького державного
педагогічного університету

Алла ЛОБАНОВА

